Seneca Etiğinde Bilgi, Erdem ve Mutluluk İlişkisi

Mahmut Avcı[1]
ORCID: 0000-0003-2993-7473.

Makale Geliş: 5 Kasım 2017
Makale Kabul: 9 Ocak 2018

Öz

M.Ö. 65 - M.S. 4 yılları arasında yaşamış olan Lucius Annaeus Seneca, 'Roma Stoası' ya da 'Yeni Stoa' adı verilen dönemin kurucu düşünürleri arasındadır. Seneca'nın görüşlerinin temelinde kendinden önceki pek çok filozofun ve ekolün düşüncelerinin sentezlenmiş hali yer alır. Özellikle Sokrates'in bilgi görüşü ile Kynikler'in doğaya uygun yaşama ideali onu derinden etkilemiştir. Yine içinde bulunduğu Stoacılığın temel düşüncelerinin savunusu da onun düşüncelerinin önemli bir bölümünü oluşturur. Seneca felsefeyi, ruhu geliştirip aydınlatan, yaşama düzen veren, karşısına çıkan sorulara cevap verecek başlıca alan olarak görür ve bunu elde etmeye yarayan araç ise akıldır. Bununla beraber Seneca'nın felsefesinde ahlak ve siyaset görüşleri daha ön plandadır. Biz bu makalede onun ahlaka dair görüşleri üzerinde duracağız. Yine bu makalede onun düşüncelerinin daha çok pratik felsefenin bireysel tarafına karşılık geldiğini ve bu yaşamın olmazsa olmazının ahlaki düşünceler olduğunu göstermeye çalışacağız. Seneca'nın ahlak düşüncesini, bilgi, erdem ve bilgelik döngüsü içinde mutluluğu yakalamaya çalışan ve ölümü yenen bir anlayışla oluşturduğunu da azami ölçüde değerlendirmeye çalışacağız. Seneca'nın ahlakla ilgili görüşlerine geçmeden önce görüşlerinin şekillendiği dönemin genel özelliklerine makalenin sınırlarını gözeterek yer vermeye gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Stoa, Seneca, Ahlak, Erdem, Mutluluk.

The Relationship Between Knowledge, Virtue and Happiness in Seneca Ethics

Abstract

Lucius Annaeus Seneca, who lived between B.C. 65 – A.D. 4, is among the founding thinkers of the period called 'Roman Stoa' or 'New Stoa'. The essence of Seneca's ideas is the synthesized state of many philosophers and school minds before him. Especially, Socrates' view of knowledge and Kynik's ideal of living in harmony with nature, deeply influenced him. The defense of the basic ideas of Stoicism, which he is also in, includes a considerable part of his considerations. The Seneca sees philosophy as the principal area to develop and illuminate the spirit, to order life, to answer questions that arise and the means to achieve it is mind. However, in Seneca's philosophy, moral and political views are more in the foreground. In this article we will investigate his views on morality. We will also try to show that his thoughts correspond more to the individual side of the practical philosophy and that the sine qua non of this life is moral thought. We will also try to evaluate Seneca's moral thinking, the pursuit of happiness in the cycle of knowledge, virtue and wisdom, and the creation of a new understanding of death. Before going to Seneca's views on ethics, we will try to give place the general characteristics of the period in which his views are shaped, taking into account the limits of the essay.

Keywords: Philosophy, Stoa, Seneca, Morality, Virtue, Happiness.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. mahmut.avci@usak.edu.tr.

"Erdem ölümlülere nasip olan tek ölümsüzlüktür."
Seneca

Giriş

Felsefenin en önemli alt disiplinlerinden biri ahlak felsefesidir. Özelde ahlak felsefesi genelde etik tarihi bağlamında Stoa sistem filozoflarından sonra en sistematik ahlak anlayışına sahiptir (daha sonraları bu sistematikleştirme Kant ile birlikte daha da derinleşecektir)[2]. Felsefe tarihinde Helenistik dönemin önemli düşünce hareketlerinden biri olan Stoa dönemi, eski, orta ve yeni ya da Roma Stoası olarak üç dönem şeklinde ele alınır. Stoa felsefesi adını Kıbrıslı Zenon'un felsefe derslerini yaptığı, Yunanca sütunlu giriş, sütunlu galeri anlamına gelen Poikile Stoası'ndan alır.[3] Sütunlu galerilerin altında pek çok kimsenin katılımıyla uzun felsefi tartışmalar yapmışlar ve dersler vermişlerdir.

Stoacı düşünürler felsefenin pek çok alanı ile ilgilenmiş olsalar da ahlak alanı diğer görüşlerinden daha fazla öne çıkmıştır.[4] Bununla birlikte mantık, bilgi ve evren görüşleri ahlakla ilgili görüşlerine alt yapı oluşturmuştur. Diogenes Laertios bu görüşleri şöyle ifade eder: "Stoacılar felsefeyi bir bahçeye benzetirler: Çevresini saran çit mantıktır, ürün ahlak, toprak ya da ağaçlar da fizik. Ya da sağlam surlarla çevrilmiş ve aklın gösterdiği yolda yönetilen bir kente benzetirler. Ve bazı Stoacıların söylediği gibi hiçbir parçası ötekiden ayrılmış değildir, tersine hepsi iç içedir. Öğretirken de ayrı değil bir arada öğretiyorlardı."[5]

Stoacılar evrenin kaynağının Tanrı olduğunu, her şeyin Tanrı'nın bilgisine ve inayetine uygun olarak cereyan ettiğini, insan ruhunun ölümsüz olduğunu ve insanın Tanrı'nın aklından pay aldığını, böylece insanın mutluluğunun kaderin veya Tanrı'nın yasalarına uygun bir yaşam neticesinde gerçekleşebileceğini savunmaktadırlar.[6] Stoacılar, evrendeki temel varlık türlerinin aslını oluşturan şey olarak 'doğa' kavramını kullanırlar. Yine insanın doğaya uyumundan bahsederken onun ürettiği ahlak, sanat ve siyasetin kaynağının doğa olduğunu söylemişlerdir.[7] Stoacılar insanı bir hayat filozofu olarak göz önünde tutmuşlar ve bilge kişi ideali ortaya koymaya çalışmışlardır.[8] Bu meyanda Stoacılık, Kyniklerin bazı görüşlerini kendilerine esas almıştır. Onlar dış etkilere karşı kayıtsız kalmayı bir yaşam tarzı olarak benimsemişler ve özgür insanı, başkalarına, dış etkilere kayıtsız kalmayı bilen insan olarak tanımlamışlardır.[9] Doğanın bir parçası olan ve doğa ile uyum içinde olması gereken insanın en önemli yardımcısı aklıdır.[10] İnsan aklı ile doğruyu yakalayacaktır. Doğruluk ise tasavvur ile nesnesinin uygunluğundan meydana gelir.[11]

2 Kant ahlak felsefesi hakkında daha fazla bilgi için bkz.Arslan Topakkaya "Kant'ın `Ahlak(Iliğ)in Metafiziği Adlı Yapıtında Etiğin Temellendirilmesi", *Doğu-Batı Dergisi*, 4. Sayı, 3. Baskı, (2004/1), 69-79.

3 J. Brun, *Stoa Felsefesi*, çev. Medar Atıcı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 16.

4 H. Ömer Özden, Osman Elmalı, İlkçağ Felsefesi Tarihi (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 183 vd.

5 Diogenes Leartios, Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, çev. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 316.

6Ahmet Arslan, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Helenistik Dönem Felsefeleri: *Epikurosçular, Stoacılar, Septikler* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 205.

7 Arslan, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 345.

8 Kamıran Birand, İlk Çağ Felsefesi Tarihi (Ankara: AÜİF Yayınları, 1958), 43.

9 Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 139-140.

10 Arslan Topakkaya, "Stoa Etiğinin Temel Kavramları", *Felsefe Dünyası,* sayı.49 (2009/1), .57 vd.

11 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 93.

Özgürlük onların ahlak, mantık ve doğa görüşleriyle de doğrudan ilişkilidir. Stoacılara göre, özgür bir eylem kendisini belirleyen zorunlu nedenlerden bağımsız düşünülemez. Diğer varlıklar gibi insan da çok katı biçimde sınırlanmış ve belirlenmiştir; olduğundan başka türlü olamaz, yaptığından başkasını yapamaz. [12] Ancak bu, Stoacılar için bir çelişkidir. Zira özgürlük ve mutlak itaat birbirine zıttır. Fakat onlar özgürlüğü bile olaylara kayıtsız şartsız boyun eğmede ve onlara katlanmada bulurlar.

Stoa ahlakının genel ilkeleri en yüksek iyi- mutluluk erdem ve bilgelik üzerine şekillenir. Stoacılara göre insan kayıtsız kalmayı başarabildikten sonra maddi değerlerin ve hazların bir önemi yoktur. Yine onlar bilgiye ve bilgili olmaya büyük önem vermişler; akla uygun yaşamayı mutluluk saymışlardır. Akla uygun yaşam ise onlar için erdemli yaşamdır.[13] Sokratesçi bir tutumla düşünmeyi en büyük iyilik, düşüncesizliği kötülük olarak görmüşlerdir.

Stoa felsefesi, hem kendi dönemlerine hem de sonraki dönemlere çeşitli etkilerde bulunmuşlardır. Stoa düşüncesinin son döneminde yer alan Roma Stoacılarının en önemli özelliği ise Stoa felsefesini aklileştirip savunarak kendilerinden sonraki düşünceleri etkilemiş olmasıdır. Yunanca kaleme alınmış büyük filozofların eserlerini Latince'ye çevirmişler; siyasetin gücüyle bu felsefeleri pratiğe aktararak antik Yunan'ı ortaçağa bağlamada köprü vazifesi görmüşlerdir. Özellikle düşünce özgürlüğü, doğal haklar, insanlara ve devlete karşı ödevler, evrensel yasalar ve eşitlik gibi kavramlar Roma devletine, Hristiyanlığa ve Aydınlanma dönemine bunlar sayesinde taşınmıştır.

1. Seneca'da Ahlakın Kaynağı

Seneca'nın görüşlerinin temelinde insanın iradeli bir varlık olması ve düşüncelerini akla dayandırması vardır. Bunun yanında duygular da insan için öneme sahiptir. İnsanın iradesinin kaynağı da Tanrı'dır ve Tanrı bütün evreni kapsayan evrensel doğa yasasının kendisidir. Dolaysıyla her şey tanrısal bir kadere dayanır.[14] Seneca felsefeyi ise eylemde bulunmak[15] olarak görür ve filozofun görevini insanları hayatın zorluklarına karşı eğitmek olarak tanımlar.[16] Stoa döneminin genel özelliklerine uygun olarak Seneca'da da insanın eylemleri ve mutluluğunun nasıl olacağı ana temadır ve bu tema hem eski Yunan hem de Helen döneminin ahlak anlayışlarındaki genel karakteristiği yansıtır.

Seneca'ya göre ahlak, insanlara mutluluğun nasıl elde edileceğini gösteren yaşam öğretisidir. Ahlak anlayışının temelini ise doğaya uygun yaşam oluşturur. Doğaya uygun yaşamak için doğanın bilgisine sahip olmak gerekir. Bu bilgi hem tüm evrenin doğasını hem de özel olarak insan doğasını içerir. İnsanın doğası ise ruh ve bedenden oluşun maddi bir yapıdır. Ancak ruh beden arasında sadece derece farkı bulunur. Kalıcı olan ruhtur, beden ise ölümle birlikte yok olacaktır.[17] Bedeni yöneten ruhtur ve burada aslolan yönetilen şey değil yönetenin niteliğidir. Seneca da "daha az değerli olanların, daha iyilerin buyruğu altına girmeleri gerekir"[18]

12 İtalo Lana, "Antik Dünyada Özgürlük", çev.Filiz Öktem, *Cogito*, (Kış-95), 123.

13 Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 181.

14 Özden ve Elmalı, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 199.

15 Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 930.

16 Özden ve Elmalı, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 199.

17 Özden ve Elmalı, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 199.

18 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, çev. Türkan Uzel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 33.

diyerek insan doğasında bir hiyerarşi olduğunu düşünmüştür. Daha sonra bu görüş yaşamının diğer alanlarında da kendini gösterecektir.

Sokrates'ten itibaren ruhun mahiyeti, işlevi ve kalıcılığı ruh beden münasebetinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu düşüncenin farklı iki yansıması Platon ve Aristoteles'te görülür ve bundan sonraki ruh düşüncelerinde bu iki filozofun etkisi son derece baskındır. Bu farklılıktaki temel yönler ise ruhun bedenden önce olup olmaması, ölümden sonra ruhun durumu ve işlevi vb. şeklinde ortaya çıkar. Yine ruhun bedenin arzu ve istekleri karşısında alacağı tavır da insanın ahlaki yönünü oluşturacaktır.

Seneca'ya göre insan bedenin arzularını dengede tutmalı, duygularını kontrol altına almalı ve aşırılıkları törpülemelidir. Ona göre bedenimiz için yaşamak zorundaymışız gibi değil de bedensiz yaşamayacakmışız gibi davranmalıyız. Bedenimize aşırı sevgimiz yüzünden korkular içinde yaşarız, endişelere boğuluruz. Bu ise insanın şerefinden çok şey kaybettirir.[19] İnsan ayakta durmasına yetecek kadar bedeninin isteklerini dikkate almalı, onun daha fazlasını istemesine göz yummamalıdır. Aksi takdirde insan tutkularına esir olur.[20] Dolayısıyla ruh beden dengesini yaşamı boyunca sağlayan kişi ahlaklı olmayı da başarmış olacaktır.

Seneca ahlaklı olmayı ancak bilge insanların başarabileceğini savunur. Felsefe ise bu bilgeliği sağlayacak en önemli araçtır. "Felsefe ruhu kalıba döker, işler, yaşamı düzeler, eylemi doğru yola koyar, yapılacak yapılmayacak işleri gösterir; dümenin başına oturup tehlikeli dalgalar arasında çırpınan gemiyi yönetir, yoluna yön verir."[21] Böylece Seneca, Sokrates'ten itiberen yönünü değerler alanına çeviren felsefeyi, ahlakla ilgili görüşlerini açıklama yolunda temel bir işlevle yükümlü kılar. Bu yükümlülükte en önemli işlev akla düşer. Dolayısıyla ahlakın kaynağında akıl vardır.

2. Bilgi – Erdem – Bilgelik Döngüsü

Seneca'nın erdemle ilgili görüşleri bilgi görüşünden ayrı değildir. Ona göre erdem, bilgenin doğaya uygun bilgisi; bilgelik ise erdemlere sahip olan ve onları yaşamına geçiren kişinin niteliğidir.[22] Seneca insanları bilgili ve bilgisiz olarak iki gruba ayırır. Herhangi bir kimse bilge olana kadar çabalamalı ve cehaletten kurtulmalıdır. Bunu ise ancak aklı ile başarabilir. İnsanın görevi ise aklıyla doğaya uygun yaşamın bilgisini elde edip bu bilgiyi yaşamına geçirmektir.[23] Halbuki insanların pek azı bu bilgeliğe ulaşabilmektedir. Seneca bu durumu verimli bir araziyi kullanmayı bilmeyen çiftçiye benzetir.[24] Nitekim her insanda akıl ve zeka vardır. Fakat hayatı anlama ve anlamlandırma işi çok büyük fedakarlıklar gerektiren bir çalışmaya muhtaçtır. İnsanlık tarihine bakınca filozof/düşünürlerin sayısının azlığı da bu iddiayı doğrulamaktadır.

Varolduğu zamandan beri hem evreni hem de kendisini gözlemleyip sorgulayan insan, varlıktaki yerini farklı şekillerde değerlendirmiştir. Kimi zaman kendini evrenin içinde en yüce varlık konumunda düşünmüş, kimi zaman da evrendeki varlığın işleyen bir dişlisi olarak görmüştür. Stoa düşüncesinde insan, doğa

19 Seneca, *Ahlaki Mektuplar,* 50.

20 Seneca, *Ruhun Dinginliği*, çev. Bedia Demiriş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 24.

21 Seneca, *Ruhun Dinginliği*, 56.

22 Özden ve Elmalı, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 200.

23 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 180.

24 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 175.

içerisinde, doğanın bir parçası olarak vazifelerini bihakkın yapan kimse olarak görülür. Bu varoluş içerisinde insan, yapıp etmeleriyle değiştirebileceği şeyler olduğu gibi müdahalesinin sınırlarını aşan durumların da olduğunu bilir. Bu sebeple aklını değiştirebileceği şeyler istikametinde harcayan insan, gücünü en etkin şekilde kullanmış olur. Diğer konularda da boyun eğip teslim olmaktan başka yapacağı bir şey de yoktur.

İnsanın aklının yanında duyguları da vardır. Bilge kişi duygularının iplerini gevşetmeden sımsıkı tutan kimsedir. Seneca'ya göre insan duygularına hakim olamazsa aklı dugularına köle olacaktır. Bu ise insanın başına gelebilecek en büyük kötülüktür ve sonuçları felakettir.[25] Seneca'nın bu görüşleri bize Platon'u hatırlatmaktadır. Platon da insan ruhunun üç işlevinden bahsederek[26] iradenin ilcaları kontrol etmesi gerektiğini ve bu ikisi arasındaki dengeyi de ancak aklın kurabileceğini savunmuştu.

Bilginin erdemin ön şartı olduğunu zikretmiştik. Seneca'ya göre erdem, doğaya uygun olandır, yetkinleşmiş akıldır. Ona göre insan doğayı yeteri kadar gözlemlerse bilgeliği artacak ve bunun sonucunda da erdem yolunda olacaktır. Dolayısıyla erdem akıl yoluyla edinilen örnekliktir ve bu muhakkak yaşama geçirilmelidir. Düşünülen erdem ile yapılan eylem birbiri ile tutarlı da olmalıdır. Çünkü çelişkisizlik ancak uyumda vardır. Yine Seneca'ya göre dört ana erdem vardır: Ölçülü olma, cesaret ve acılara katlanma, ileri görüşlülük, adalet. Bu erdemler birbirlerine değer bakımından eşittir ve ana erdemler olduğu için birbirlerine üstünlükleri yoktur.[27] Burada Platoncu erdemlere ek olarak verilen ileri görüşlülük üzerine bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Stoa döneminin genel karakteri içerisindeki ideal yaşama ulaşma ileri görüşlülükle ancak ortaya çıkabilir. Çünkü diğer erdemlerle birlikte ileri görüşlülük sayesinde insan gelecek planlaması yapacak, yaşamın getirdiği maddi ve manevi sıkıntılar karşısında sarsılmazlık elde edecek, aynı şekilde ölüm karşısında da doğru tavır alarak doğanın bir parçası olacaktır.

Stoacı düşüncenin önemli konularından biri olan ölüme karşı tavır konusunda bir tartışmaya değinmek yerinde olacaktır. Mesela, düşmanla girişilen bir savaşta ölüm her iki taraf için de mümkündür. Tek bir kelime ile ifade etsek de bu savaşta yer alan ölüme iki farklı anlam yükleriz. Bizim tarafımızda yer alacak bir ölüm, bizim için acı, öfke ve minnet ifade eder. Halbuki karşı taraftan olacak bir ölüm bizim için gurur, zafer ve tatmin içerecektir. Bu ise, her iki durumda da tarafımızca 'cesaret, kahramanlık, fedakarlık vb.' şeklinde taltif edilip erdem olarak adlandırılacaktır. Burada erdemlerin tarifi üzerinde değil, hayata geçirilişinde bir çift kutupluluk doğacağı aşikardır. O halde ölüm örneği üzerinden vardığımız bu çift başlılığı nasıl telif edeceğiz? Ya savaşlar olmayacak- ki bugüne kadar ki tecrübemiz bunun aksini göstermektedir- ya da erdemin pratiğindeki çok yönlülüğü kabul edeceğiz. Bu ise stoanın genel düşüncesine aykırıdır. Zira onlar erdemin herkes için geçerliliğini savunmuşlardır.

Seneca'ya göre erdemin çok sayıda görünüşü vardır ve bunlar değişik yaşam biçimlerinde, eylemlerde ortaya çıkarlar. Yine doğruluktan daha doğru, gerçekten daha gerçek, ılımlıdan daha ılımlı bir şey bulunamadığı gibi erdemin nicelik bakımından büyüğü ve küçüğü de olmaz.[28] İnsanlar bazen erdemli bir hayat için bazı güçlüklerle karşılaşırlar. Bu güçlükler insanlara tarifi zor acılar da yaşatabilir. Ancak sonunda er-

25 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 169.

26 Özden ve Elmalı, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 131.

27 Özden ve Elmalı, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 200.

28 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 149.

demli olana kavuşulmuşsa öncekilerin oluşturduğu kötü tasavvurlar yerini iyi olana bırakır. [29] O halde maddi şeyler tek başlarına bir değer ifade etmezler; önemli olan ona yüklenilen değerdir.

Seneca, insanların ahlaki eylemleri dışında başına gelen şeyleri boyun eğilmesi gereken bir kader olarak ele alır. Ahlaki eylemler ise insanların bu kader içinden yaptığı seçimdir. Bu eylemlerdeki tutarlılık insanı sarsılmaz kılar.[30] Zaten bir kimse iyi bir şeyle karşılaşırsa tercihini yapması kolay olur. Fakat kötü bir şeyle karşılaşırsa burada doğru olanı seçecek bir ruh durumuna sahip olmalıdır. Kötü şeyler karşısında insanın başarılı olması ona erdem yolunda istikamet kazandıracaktır. Bu karanlık yolu aydınlatacak olan şey ise akıldır. Aklı duygularına ne kadar egemen olursa o kadar özgür olacaktır.

Seneca özgürlüğü, hiçbir şeye, hiçbir zorunluluğa, hiçbir duruma köle olmamak şeklinde tanımlar. Bu durumda özgürleşme, insanın kaderine kayıtsız kalmasında ve metanetli olarak onu yenmesinde gerçekleşir.[31] Özgürlük aynı zamanda ruha ait bir şey olduğundan, köle dahi olsa insan özgür olabilir. Ona göre asıl kölelik maddeye ve hazlara bağımlı olmaktır.[32] Seneca'nın içinde bulunduğu dönemdeki sosyal statü içerisinde yer alan kölelik şartlarını göz önünde bulundurunca zihinsel özgürlüğü asıl özgürlük sayması kendince insanın anlamına yönelik bir çözüm üretme çabası olarak düşünülebilir.

Tam özgürlüğü bilgeliğe ulaşmanın aracı sayan Seneca, bilge kişiyi, ahlakı içselleştirmiş, bunu davranışlarına yansıtmış ve bu şekilde diğer insanlara örnek olmuş; gerektiğinde sorumluluk üstlenmiş; gücünün farkında olmuş; insanlığa faydalı fikirler üretmiş; boş işler peşinde koşmamış; iyiliği esas alıp kötülüğü dışlamış biri olarak tavsif eder.[33] Bu vasıflarla mümeyyiz bir kişi elbette bilge olarak anılmayı hak eder ve sadece yaşadığı zaman diliminde değil çağları aşan bir etkiye de sahip olur. Bu vasıflar hemen hemen bütün ahlak sistemlerinin ve dinlerin ideal olarak nitelediği insan tipine hastır. Bu da demek oluyor ki her dönemde ideal insan vasfı yüceltilmiş ve insanlar için bir seviye oluşturma zorunluluğu düşünürlerin hedefi olmuştur. Bir kimsenin rastlantısal olarak bu ideal karaktere ulaşması mümkün de değildir. Çünkü bilinçlilik bilgeliğin yegane şartıdır. Bu aşamaya ulaştıktan sonra geri dönüş de zordur. Bilge kişi artık bir zorunluluk altındaymış gibi davranır, kendisini buna mecbur hisseder. Adeta 'bu sudan içmeyen bir pişman, içen bin pişman' deyişi bilge için söylenebilir.

3. Erdemin Nihai Hedefi: Mutlu Olmak

İnsan eylemlerinin en yüksek amacını oluşturan mutluluk, ilk insandan beri vardır ve hedef olarak insanın sürekli önünde durur. İnsanlar kendilerine daima 'Mutlu olmak için ne yapmalıyım?' sorusunu sormuş ve bunun yollarını aramıştır. Mutluluğu bazı kimseler acının yokluğunda, bazıları maddi hazlarda, bazıları da ruhun manevi olarak tatmininde bulmuştur. Felsefe tarihine bakıldığında da mutluluk, filozofların düşüncelerini üzerinde en çok belirttikleri alanlardan biri olagelmiştir. Özellikle ilkçağ ahlak anlayışlarının temelinde mutlulukçu (eudaimonist) ahlak anlayışlarının olduğunu görürüz. Sözgelimi mutluluk, Sokrates'te kendini gerçekleştirme; Platon'da ruh-beden uyumu; Aristo'da mutluluğun bilgisine sahip olma şeklinde tanımlanır.

29 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 156
30 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 94.
31 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 117
32 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 70
33 Seneca, *Ruhun Dinginliği*, 27-31.

Mutluluk bir düşünce midir yoksa eylemlerin bir sonucu mudur? İnsanın önce mutluluğun bilgisine sahip olması gerekmektedir; yani kendisini mutlu edecek bilginin peşinde olmalı, bu bilgiyi elde ettikten sonra onu yaşamına geçirmenin yollarını aramalıdır. İnsanlar bazen bu gerçekleştirmeyi kısacık ömürlerine sığdıramazlar. Ya mutluluğu ötelerler ya da elde ettikleri ile avunmayı seçerler. Burada belki dikkat edilmesi gereken şey, bireylerin hayatının her döneminde bir nevi mutluluk sorgulaması yaparak bu amacı gerçekleştirme iradesini canlı tutmalarını sağlamak olmalıdır. Bazen insanlar bu sorgulamayı yapacak yeterli bir ömre sahip olamayabilir. Hatta mutluğu elde etmeye çalışırken ölüm insanın karşısına çıkar. Bu ise bir düşünce olarak mutluluğun uzak olduğu fikrini insanlara aşılayabilir.

Stoacıların genel düşünceleri içinde mutluluk, insanın doğası ile evrenin doğasının uyumunda ortaya çıkar. Seneca da bu fikre katılır ve mutsuzluğun nedenini doğanın eksik bilgisine bağlar. Yine o mutluluğa götüren araçların mutluluğun yerini almasının da insanları mutsuz ettiğini belirtir. Ona göre mutlu yaşamın temeli, tam bir sükunet, sarsılmaz bir güven içinde olmaktır. Fakat insanlar başlarına gelen sıkıntılarla ilgili sürekli olarak şikayet ederek mutsuzluklarını artırırlar. Böylece aradıkları mutluluğa erişmekten uzaklaşırlar.[34] O halde yapılacak şey, sabırlı olmak, elde olanla yetinmek ve takdire razı olmaktır. O şöyle söyler: "Elinde olanı kendine yeter saymayan kişiyi, koskoca dünyanın efendisi yapsan, yine de mutsuzdur." [35] Seneca'nın bu kanaatkarlık tavsiyesi pek çok durumda insanları rahatlatır. İnsan ne kadar çabalasa da bazen istediği sonuca ulaşamaz. Bu durumda sürekli sızlanmak insanı yıpratır. Onun 'hakkına razı gelmek' şeklinde özetlenebilecek görüşü genişçe bir kitlede gerçekten de işe yarar. Bu bazen eleştiri konusu yapılabilir. Çünkü insanları tembelliğe de sevk edebilir. İşte bu noktada olması gereken şey, bizdeki tevekkül anlayışıyla, çabalamayı hiç bırakmadan sonucunu beklemeye koyulmak olmalıdır.

Seneca'nın mutlulukla ilişkilendirdiği konulardan biri de ölümdür. Ona göre insanı mutsuz kılan şeylerin başında ölüm korkusu gelir. Çünkü yaşamı kaybetme korkusu insana her türlü aşağılık işleri yaptırabilir. Bunun karşısında yapılacak şey cesur bir şekilde ölüme meydan okumaktır. Çünkü insan, ister yaşlanarak olsun, ister hastalıkla, isterse de basit veya karmaşık herhangi bir sebeple olsun, er geç ölecektir. O halde ölümden korkmanın kimseye faydası yoktur. Bu sebeple ölüm küçümsenmeli ve insan kendini bu duruma her an hazırlıklı kılmalıdır.[36] Aslında ölümü bir yok oluş olarak gören kimseler ölümden daha fazla korkarlar. Nitekim ölümün acısını hafifletmek ve kabullenilmesini kolaylaştırmak için dinlerin büyük çoğunluğunun ve pek çok düşünce akımının bağlılarına aktardığı en önemli hususlar sonsuzluk ve devamlılıkla ilgili olanlardır. Yine insanların eserleri/düşünceleri ile ölümsüzlük kazanacağı düşüncesi de bu korkuyu azaltabilecek faktörlerden birisi olarak öne çıkarılabilir. Ancak bütün bunlar yaşamın devam ettiği ve ona azami dikkat gösterilmesi gerektiği ile ilgili gerçeği de değiştirmez. Sonuçta bu yaşam tekrarı olmayan bir sınav gibidir, ihtimam gerektirir.

Seneca ölümden önce gerçekleştirilecek bir sorgulama ile değerli olan şeyin ne olduğuna şu ifadelerle çok güzel dikkat çekmektedir:

> İhtiyarlardan birisinin karşısına geçip şöyle demek isterim: Yaşamın sonuna yaklaştığını görüyoruz senin, yüz yaşına geldin (belki de çoktan geçtin), öyleyse geriye bak,

34 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 105.

35 Seneca, *Ahlaki Mektuplar*, 42.

36 Seneca, *Doğa Sorunları*, çev. Çiğdem Dürüşken, *Cogito*, 20 (1999), 17.

> ömrünün bir muhasebesini yap. Bir alacaklı, bir metres, bir hükümdar ya da bir müvekkilin yüzünden ne kadar zaman kaybettin, bir hesapla; karınla kavga etmek, köleleri cezalandırmak, işlerin için Roma'yı arşınlamak ne kadar zaman kaybettirdi; bizim yüzümüzden tutulduğun hastalıkları ekle, kullanılmamış zamanı da ekle: Hesapladığından daha az yıl yaşadığını göreceksin. Kendi kararından dönmediğin zamanları hatırla, tasarladığın gibi geçen bir avuç günü hatırla, kendine sahip çıktığın zamanları hatırla; ne zaman yüz ifaden değişmedi, cesaretin azalmadı; böylesine uzun bir yaşam boyunca neler başardın; kaç kişi, sen ne yitirdiğini fark etmeden yaşamını çaldı senden, önemsiz bir üzüntü, aptalca bir sevinç, içini kemiren bir tutku, çıkara dayalı bir ahbaplık sana ne kadar zamana mal oldu; sana ait olanlardan geriye ne kadar az şey kaldığını hatırla: Zamanından önce öldüğünü anlayacaksın.[37]

Yukarıdaki satırlar zamanın ve değerli olan şeylerin farkına varmayı daha erken fark etmeyi okuyanlara salık verir. İnsanların belki bir çoğu akıp geçen zaman içinde ara sıra bu düşünceleri aklına getirir. Teorik düzlemde üzerine düşünülen bu şeyleri pratiğe geçirme ise çok az insana nasip olur ve zorluk içerir. Seneca da bu işi ancak bilge olanların başarabileceğini söylemektedir. O halde bilge, zamanı doğru kullandığı için boş zamanı olmayan; cahil ise zamanın neliğini dahi kavrayamayan kimsedir.

Seneca mutluluğun insanın kendi elinde olduğunu belirtir. Kişi elinde olanla yetinince başkaları için tamah nesnesi olan şeyleri de yadsır. Böylece zamanını en doğru şekilde, bilgelik yolunda harcar. Mutluluk da böylece gerçekleşmiş olur. Ölüm gelince de ona hazır bir şekilde ve korkusuzca karşılık verir. Ona göre Sokrates bunun en güzel örneklerinden biridir; Sokrates'in ölüme meydan okuması onu değerli kılmıştı.[38] Yaşamına bir intiharla son veren Seneca, ölümü kendi eliyle gerçekleştirmeyi de bir erdem olarak görür. Çünkü aniden gelen, rezilce olan bir ölüm yerine intihar, ona göre daha onurlu bir yoldur ve kaderi yenmektir.[39] Seneca'nın intihar fikrine katılmak mümkün değildir. Zira ölümü istemek hangi yaşta olursa olsun bir aceleliktir ve umutla çelişir. Nitekim bize göre bilge insan her daim umutlu olandır. Umutsuzluk ise yaşamın kaynağı olan Tanrı'yla bağı koparmaktır. Bu ise en büyük kötülüklerden biridir.

Sonuç

Seneca'nın felsefi düşünceleri içinde bulunduğu Helenistik- Roma döneminin genel karakteristiğini yansıtmaktadır. Bu dönemde, teoriden ziyade pratiğe önem verilmiş ve filozoflar mutlu yaşam idealinin temel parametrelerini oluşturmaya çalışılmışlardır. Hal böyle olunca felsefenin değer alanı, özellikle de ahlak ön plana çıkmıştır. Ahlakın temel kavramları ödev ahlakı ile yüceltilmiş; güçlü devlet, evrensel hukuk, iyi yurttaş bilinci felsefenin konuları haline gelmiştir. Yine bu dönem ilkçağ ile ortaçağ düşüncesi arasında bir köprü vazifesi de görmüştür. Böylece sonraki dönemler üzerinde de kalıcı tesirler bırakmışlardır.

Seneca özelinde incelediğimiz ahlak anlayışlarının özünde de erdem, bilgelik ve mutluluk vardır. Doğaya uygun yaşama ideali, ölüm karşısında sarsılmazlık elde etmek, kadercilikle uyumlu paradoksal özgürlük anlayışı, eşit ve kozmopolit yurttaşlık savunusu Seneca'nın ahlak felsefesinin içeriğini oluşturmuştur. Aydınlan-

37 Seneca, *Yaşamın Kısalığı*, çev. Elif Gökteke, *Cogito*, 15(1998), 11.

38 Seneca,*Yaşamın* Kısalığı, 15.

39 Seneca,*Yaşamın* Kısalığı, 135.

ma dönemi ile tekrardan değerler alanının gündemine giren bu konular halen daha tartışılmakta ve kendine yön aramaktadır. Bu da şunu göstermektedir ki iyi insan ideali- çok az istisna ile- pratikte gerçekleşmemiştir.

Seneca'nın ısrarla üzerinde durduğu değersiz olandan kaçma, zamanın farkına varma ve mutluluğu doğaya uygun bir tutarlık içinde yaşama gibi erdemler günümüz dünyasında anlamını daha fazla yitirmiş gözükmektedir. Felsefe tarihine bakılınca bizim, mebzul miktarda elde mevcut olan teorileri yaşama geçirme hususunda sıkıntı yaşadığımız rahatlıkla görülebilir. O halde insan mutluluğu arzuluyorsa ahlaki prensiplere sarılmalı, sabırla ve ısrarla bunları yapmaya koyulmalıdır. Elbette Seneca burada tek ölçü değildir, ancak bazı düşünceleri de göz ardı edilecek gibi durmamaktadır.

Kaynakça

Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
Arslan, Ahmet. İlkçağ Felsefesi Tarihi. *Helenistik Dönem Felsefeleri: Epikurosçular, Stoacılar, Septikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
Birand, Kamıran. İlk Çağ Felsefesi Tarihi. Ankara: AÜİF Yayınları, 1958.
Brun, Jean. *Stoa Felsefesi*. çev. Medar Atıcı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.
Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
Inwood, Brad. *Ethics and Human Action in Early Stoicism*. Oxford [England]: Clarendon Press, 1985.
Lana, İtalo. " Antik Dünyada Özgürlük", çev. Filiz Öktem, *Cogito, (Kış:1995)*, 117-131.
Leartios, Diogenes. Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri. çev. Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
Özden, H. Ömer; Elmalı, Osman. İlkçağ Felsefesi Tarihi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
Seneca. *Ahlaki Mektuplar*. çev. Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
Seneca. *Doğa Sorunları*. çev. Çiğdem Dürüşken, Cogito, Sayı:20, 1999.
Seneca. *Hoşgörü üzerine*. Çev. Bedia Demiriş, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 2014.
Seneca. *Ruhun Dinginliği*. çev. Bedia Demiriş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
Seneca. *Teselliler*. Çev. Kenan Sarıalioğlu, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010.
Seneca. *Yaşamın Kısalığı*. çev. Elif Gökteke, Cogito, Sayı:15, 1998.
Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.
Topakkaya,Arslan, "Stoa Etiğinin Temel Kavramları", *Felsefe Dünyası,* sayı.49 (2009/1), 56-69.
Topakkaya, Arslan, "Kant'ın `Ahlak(Iliğ)in Metafiziği Adlı Yapıtında Etiğin Temellendirilmesi", *Doğu-Batı Dergisi*, 4. Sayı, 3. Baskı, (2004/1), 69-79.